

Szembesítés

Körkérdéssel fordultunk íróinkhoz, Móricz Zsigmond születésének századik évfordulóján. Szándékosan sarkított kérdéseinkre természetesen nem ünnepi, ünneplő válaszokat vártunk, hanem alkotói színvallást — egyrészt a móriczi életműről, másrészt az utódok gondjáról, a saját műhelyről, a kortársi vívódásokról, irodalmunk hétköznapjairól és holnapjáról. Kísérletünk, úgy tűnik, részben sikerült. Sikerült ugyanis néhány provokatív megfogalmazással fölszítani a haragot a tankönyvközhibyekkel, a publicisztikai sablonokkal, a még mindig élő kizárólagosságokkal szemben, kiváltani a pontosabb, árnyaltabb megközelítés, hagyomány és újítás, folytatás és megtagadás viszonyfogalmainak használatában egy reálisabb gyakorlat szenvedélyes igénylését. Ami nem csupán az irodalomtörténészeknek, hanem az irodalomkritikusoknak, irodalompolitikusoknak — és az olvasóknak (manipulálónak és manipuláltaknak?) szól.

Nem minden megkérdezett állt kötélnék: volt, aki szóban, volt, aki írásban kerülte meg a válaszadást, közönyét fejezve ki a Móricz-kérdésben, vagy menekülve az önvizsgálattól, ritkább esetben a közvélemény várható felzúdulásától. De hát amúgysem törekedtünk teljességre, a romániai magyar irodalom valamennyi számottevő művelőjének megszólaltatására. Így nyilvánvalóan mérleget sem próbálunk készíteni a beérkezett válaszok alapján, nem vitatkozunk, nem méríckeljük a globális vagy rész-ítéletet megfogalmazó vélemények igazság-tartalmát (pontosabban: nem kísérreljük meg szembesíteni az elhangzottakat saját véleményünkkel). A lehetséges megközelítéseknek amúgyis elég széles skálája tárul itt az olvasók elé. Következzenek tehát a kérdések és a (pontokba foglalt vagy esszészzerűen kifejtett) válaszok — a szerzők életkorának sorrendjében.

K. L.

1. Irodalomtörténeti közhely, hogy Móricz Zsigmond már első igazi megszólalásával, a Hét krajcárral elfoglalta azt a helyet a XX. századi magyar irodalomban, amelyet egészen a közelmúltig senki sem mert elvitatni tőle. Már 1909-ben Ady, Kosztolányi tekintélye védte, de hasonló meleg elismeréssel írt róla, ugyanebben az évben, Lukács György is. Elég rápillantani az 1932-es Nyugat-est résztvevőiről a Zeneakadémián készült, azóta sokszor reprodukált fényképre, hogy felmérjük: központi alakja volt a kor irodalmának. A népiek fellépése nem gyengítette, sőt inkább erősítette tekintélyét. S az 1945-ös korforduló, a népi demokratikus forradalom talán minden előzőnél jobban Móricz-centrikussá tette a magyar prózaszemléletet.

Vajon törvényszerű-e, hogy a lényegében egyértelmű elismerés után (melybe régebben csak mozzanatszerűen keveredtek diszsonáns hangok), ennek reakciójaként olyan arányú Móricz-revizió következék be, amely az élő klasszikust halott klasszikussá változtatja? Szubjektív vagy objektív okokkal (a világ, az ízlés változásával) magyarázza, hogy ma egyesek, nem is kevesen, elfordulnak Móricztól?

2. Mit köszönhet írói indulásában, prózáiról szemlélete kialakulásában Móricz Zsigmondnak? Véleménye szerint lehet-e még e prózának olyan hatása a pályakezdő fiatalokra (nem csupán az írókra), mint volt a romániai magyar irodalom első és második hőskorában (a húszas években, illetve a negyvenes évek közepén)?

3. Hogy állunk a móriczi jelszavakkal? Kettőt, talán a legismertebbet idézzük: „Gyalogolni jó”; „Hagyd a politikát: építkezz!” Tulajdonképpen mindkettő határozottan közéleti hangsúlyú, sőt politikumcentrikus, amennyiben a korszak kompromittált jelszavainak ismételgetése helyett gyakorlati politikát hirdet, s a móriczi életmű valóban erre mutat példát. A népeletet közvetlen közelből tanulmányozó, a riportot dokumentumnak és harci fegyvernek tekintő, sőt az olvasónak, a hallgatóságnak (folyóirat útján, személyes találkozások alkalmával) gyakorlati tanácsokat adó író anakronizmus-e ma, a hetvenes évek végén, nálunk?

4. Közismert Móricz Zsigmond vonzódása a történelemhez, a történelmi témákhoz. A legbeszédesebb bizonyíték erre az Erdély-trilógia. 1907-ben már felfigyel „a nagy fejedelem”, Bethlen Gábor alakjára, s két évtizedes intenzív foglalkozás, közvetlen és közvetett adatgyűjtés eredménye a történelmi környezetben élővé varázsolt közösségi és személyes tanulság: „megmenteni a maroknyi lehetőséget.” Ígér-e a kortárs író számára történelmi múltunk ilyen fontos, időszzerű igazságokat? Milyen úton járhat a mai történelmi regény?

5. Móricz Zsigmond egész életében viaskodott a drámával, a színházzal (prózaí műveit sorra színpadra írta, harcolt bemutatásukért). Mit jelent ma az írónak a színház, a lemérhető szembesítés — rendezővel, színésszel és mindenekelőtt a tömegként jelentkező nézővel?

Sütő András • A népelet: a lélek univerzuma is

1. Halottakról — rosszat vagy semmit.

Az irodalmár becsvágya: a föltűnési viszketegség, a rövid a képesség, toldd meg revízióval mindenkori nyüszletése, lám, efféle fölösleges fejtörésre késztet újra bennünket.

Azt hiszem, világos, hogy mit értek irodalmáron.

Az irodalomban vagy az irodalmi közélet berkeiben csellengő féltehetséget, a művészetek kocsmahegedűsét, aki ide is húz, amoda is, de legfőképpen ahhoz, aki jobban fizet, aki épp a lehangosabb, a legdivatosabb. Az irodalmár: egyfajta szurkoló is, akinek kedvenc csapata van, de ahhoz csak olyanformán képes ragaszkodni, hogy minden más csapatot földig becsmérel, kétségbe von, vagy nemlétezőnek nyilvánít. Egyebek között: revíziókat is kezdeményez.

De nincs tudomásom arról, hogy „olyan arányú Móricz-revízió“ ütött volna be, „amely az élő klasszikust halott klasszikussá nyilvánítja“. Ady, Kosztolányi tekintélye védte? Ki ellen? A korszak szellemi és politikai életének konzervativizmusa, sőt reakciós köreinek támadása ellen. De Móricz ugyanúgy védte őket. Amiként Babitsot is, bár más-más esztétikai látásmód „megvertjei“ voltak.

De ismétlem: arról nincs tudomásom, hogy igazi alkotó tehetség olyan értelemben vette volna revízió alá Móriczot, miszerint az élő klasszikus már csak halott klasszikus. Az „egyesek“: elhanyagolható tényező. Ezek irodalmárok. Nyilvánvaló értékek tagadására csak a mindenkori divatok igricei merészkednek, de súlyuk nem nagyobb a szárított halénál.

Végül is hol él egy klasszikus? Egy olyan magyar klasszikus, aki maga sem „tört be“ a világirodalomba. (Ez persze nem csupán Móriczot érintő kérdés.) Elsősorban saját nemzetének tudatában. Onnan semmiféle revízió ki nem füstölheti. Él, mint máig sugárzó üzenet, Ady ikercsillagaként.

2. Igen sokat köszönhetek Móricz Zsigmondnak. Véle lobogtam, füstölögtem, szenvedtem, káromkodtam a szegényparasztság ügye, nyomora dolgában. Megrészegetett valósággal az életszerűsége, hitelessége, novelláinak drámai ereje. Jókai, Mikszáth világából elsőnek ő rántott magához. Látszólag — s főleg az elmélet irányából nézve — egy régi paraszti életforma ábrázolása felé. De ez a „régí“ még az én életem volt, nem dobhattam el az Újnak nevezett folyamatok kedvéért személyes élményeimet. Megróbáltam persze azt is írásba foglalni, ami „szenciósan újnak“ mutatkozott, mint a kollektívizálás volt 1949-ben. De mai napig is gondom: miért láttam benne több komikus-szatirikus-tragikomikus elemet, mint drámáit? Mert — akkortájt divatos kritikai jelszó volt — az emberiség nevetve válik meg a múltjától? Csakhogy a múlttól való önkéntes vagy kényszerű megválásukon nem a parasztok nevettek. Szervezők, irányítók, ilyen-amolyan felelősök nevettek városi hallgatóikat a kollektívizálás groteszk történeteivel. A nagy történelmi kísérlet alanyai olyan drámát éltek át, amely felülről-kívülről nézve humorosnak tetszett, következőképpen mellékesnek is a valóságos drámák színterein. Akkori írásaink egy része azt igazolja: mi, fiatal írók is így láttuk ezt. Oly erősen hittük, hogy a közös gazdálkodás minden falusi dolgozót kiránt a nyomorból, hogy a kapálózást, a tétova útkeresést valóban komikus csetlés-botlásnak láttuk. Magam legalábbis néhány novellámban. De azt már Móricz-nak köszönhetem, hogy indulásom harmadik-negyedik esztendejében már a Kísérleti Alany pártjára álltam, Félrejáró Salamonnak botot adtam a kezébe — védekezőképpen a bürokratával, az ember-telennel szemben. A jelenet ki is vágatott a Salamonnól készült filmből: „Ez felkelést szító példa, tessék kivágni!“

De ezzel az indokolással szűrte ki az ellenőrzés a drámaiságnak akármifajta jelentkezését. Nagy csoda, hogy valami mégis maradt belőle az ötvenes évek első felének prózájában. Amikor tehát Móricz szellemében — a drámai konfliktusok megragadásával — próbáltunk újat mondani, a szigorú szelektálás, az idillikus szemlélet diktatúrája rendre és következetesen tanácsolta félre az igazi konfliktust. Helyébe a kiagyaltat kérte. Ezért a Móricz szellemében fogant prózaírás valójában a Móricz előtti korszak szintjére esett vissza. Ilyenformán azt lehetne mondani: tulajdonképpeni Móricz-hatásról alig-alig beszélhetünk ebben a korszakban. Idillikus természetű hatás volt az, egészen más fogantatású.

3. Tanácsadás, gyakorlati segítség dolgában föltétlenül anakronizmus. Hisz fogalmunk sincs már a mezőgazdaság tulajdonképpeni gyakorlati kérdéseiről. Sok esetben magának a kollektivistának sincs annyi technikai ismerete, hogy pontosan tudná: mit miért csinál a szakember. De „a népeletet közvetlenül tanulmányozó“ író sosem válhat anakronizmussá. A népelet: a lélek univerzuma is, egy kollektívitás történelmi létrezése, amit fölfogni, kifejezni: ma is aktuális.

4. A történelem csak olyasmit ígér az írónak, ami mondandóként a torkát szorítja. Múlt, jelen, jövő három dimenziójában élve minden emberi megnyilatkozás alkalmas lehet arra, hogy az író a közösségi és a személyes lét értelméről-értelmeitlenségéről vélekedjék. Ha van közfigyelemre érdemes vélekedése. Móricznak, mint tudjuk, legnagyobb regénye az *Erdély-trilógia*. A magyar próza legnagyobb regényteljesítménye. Annál szomorúbb, hogy több mint harminc esztendeje nem létezőnek tekintetik. „Megmenteni a maroknyi lehetőséget” — példázza Móricz Bethlen Gábor alakjával.

Tanulni kellene belőle valamit.

Deák Tamás • Móricz Zsigmond-képünk viszontagságai

Születésének centenáriumán egyéb évszámokkal is gondolkunk kell: hetven éve, hogy megjelent a *Hét krajcár*; harminchét éve, hogy Móricz Zsigmond meghalt, a háború kellős közepén; eddigi utókora mintegy negyedszáz év tized.

Az utókor huszadik századi arcai nem oly áhitatosak, mint az egykori humanistáké vagy a századfordulóé. A mai utókor — modernsége öntudatával — többnyire arrogáns. Hajlamos minden kortársi visszhangot elfogultnak minősíteni — amiben igaza lehet —, de önnön elfogultságairól megfeledkezik. Valamilyen vélt tárgyilagosságot tulajdonít időbeli helyzetének, annak a ténynek, hogy nézeteit később alakította ki. Kétségtelen, hogy a tudományos utókor bizonyíthatja a maga ítéleteinek érvényességét. A műalkotások utókora úgyszólván semmit nem bizonyíthat, legfeljebb új szempontokat alkalmazhat megítélésük során — s ezek az új szempontok, ha mások is, éppoly vitathatóak, mint a kortársaké. Mai ízlésünk nem illetékesebb, mint a tegnapi vagy a holnapi; bennünket fejez ki, ránk jellemző, a mi mulandóságunk hirmondója. Minden olyan kísérletnek, amely Móricz Zsigmond-képünk elmélyítését, nem pedig a misztifikálását akarja, mindenekelett ezt kell megértenie: hogy nem vagyunk szükségképpen bölcsőbbek a kortársaknál, amiként az eljövendő idők sem lesznek szükségképpen igazságosabbak, mint mi. Utókor nem egy van — de egyik sem megfellebbezhetetlen, egyik sem bizonyíthatóan tárgyilagossá; a különböző utókorok tendenciáik és önteltségük változásai szerint szerezik a történelem térképét.

Diákkoromban föl sem merülhetett: bebizonyítandó, hogy a XX. századi magyar próza legnagyobb mestere Móricz Zsigmond. Benső meggyőződésünk ebben az esetben megegyezett a tankönyvekben leszögezzett értékkel. Valamennyiünk így vélte, noha nézeteink ugyancsak eltérőek voltak. Amennyire emlékszem, Móriczról soha nem is vitáztunk — a naturalizmusának vagy realizmusának hanyadait méricskélő unalmas példalózások mesterségesen tenyészték, nem a mi vitáink voltak. Mindenesetre: ha akkoriban valaki is kételkedik Móricz elsőbbségében, a maga területén — a diákok, professzorok és a jártasabb olvasók egyhangúlag lezamarazzák.

Ma már minden olvasó nemzedék osztozik a kételyben: vajon csakugyan Móricz Zsigmond a XX. századi magyar próza legnagyobb mestere?

Ennek a kételynek a kialakulásában részben külső tényezők játszottak közre. A XX. századi egyetemes irodalom általánosítható törekvéseihez viszonyítva, Móricz írói módszerei már annak idején elavultak. A világirodalom más irányban alakult, mint az ő életműve. Művészetében nem volt semmi előremutató — vagy talán mégis? Tény, hogy például Babits fiatalkori regénye, *A gölyakalifa* (1913) meghittebben rokonult az akkori európai irányzatokkal, egyidejűbb velük, mint a *Sárány*. De megállapítandó: Babits regénye (bár kitűnő mű) nem volt hatással a magyar irodalomra, sem a magyar népre, sem akkor, sem azóta — Móricz Zsigmond életműve viszont teljesen megváltoztatta a magyar irodalom összképét és a magyar nemzeti önszemléletet. Nem volt egyidejű az akkori világirodalommal, nem is lehetett, mert az akkori magyar történelemmel volt egyidejű. Amely viszont nem volt egyidejű a nyugat-európaival.

Az én megítélésem szerint, amit manapság a leginkább elavultnak érzünk Móricz művészetében, nem a realizmusa vagy a naturalizmusa, hanem a romantizmus. Ez Móricz prózájának kétségtelenül meddő, mert anakronisztikus kapcsolata a hagyományokhoz. Ezért nem sikerült neki megteremtenie a népi-nemzeti olyasféle szintézist a korszerű művészettel a prózában, mint Bartóknak a zenében; Bartók fejlődésének legjelentősebb fordulata a — már ifjúkori — radikális elszakadás a zenei romantikától és utóromantikától. Móricz realizmusának viszont számos megfelelője akad a XX. századi egyetemes próza-irodalomban, nem utolsósorban

sorban az amerikaiban; és mérlegelhető, vajon művében nem épp az a mégis előremutató, ami a modern tényirodalom felé mutat benne. A jegyzetfüzetét vadászpuska módjára készületben tartó, állandó élet-lesen lévő író képe ma — épp a teljesebb igényű valóságábrázolás szellemében — furának és túlhaladottnak rémlik; már Proust nagy regényében megtaláljuk a megfigyelő író karikatúráját, aki társaságban, amikor megkérdik, hogy van, azt feleli: „J'observe.“ De hadd emlékeztessek rá: amikor Truman Capote 1966-ban dokumentális hűséggel számolt be egy család kiirtásáról (*Hidegvérrel*), az egész világ odafigyelt — s talán avval az érzéssel, hogy a torzítatlan igazság fontosabb, mint a szépirodalom. A *boldog ember* (1932) magasabb szinten és mélyebb következtetésekkel közelítette meg ezt a műfajt.

Móricznak nem volt jó füle a korszerű formanyelvhez — de annál fogékonyabb volt az író gyökeresen megváltozott társadalmi helyzetének és szerepének megítélésében. Ő volt az első magyar prózaíró, aki felismerte, amit Albert Camus 1957-ben, a Nobel-díj átvétele után leszögezett: hogy „... az egyetemes kommunikáció eszménye valójában minden nagy művész eszménye. Ellentétben a divatos előítélettel, ha valakinek nincs joga magányhoz, az épp a művész. A művészet nem lehet monológ.“ Móricz Zsigmond teljesítményét ezért nem szabad pusztán műve irodalmi összetevői alapján értékelnünk: a szerepe is, az igazságra ébresztőé, a nemzeti lelkiismeret megújítója is részese ama teljesítménynek.

Maga az életmű nem makulátlan — olykor még szándéka szerint sem az. Móricz sokat írt jóval a saját színvonala alatt; pesti regényei (mint *Az asszony beleszól* vagy a *Jobb mint otthon*) nem válnak becsületére, s aki ismeri a kiadójával kötött megállapodásait, joggal kifogásolhatja termékenysége némely indítékát.

A nyelv művészete vitatható vagy elvitatható. Krúdy ösztönösebb és muzikálisabb, Kosztolányi tudatosabb és tökéletesebb, Tamási tisztább és tündöklőbb mestere volt a magyar próza nyelvnek. Kosztolányi különben is hibátlanabb író, mint Móricz. De a nagy írókhoz képest közepes Turgenev is hibátlanabb volt, mint a legnagyobb regényíró: Dosztojevszkij. És prózában végül is csak Móricz Zsigmondnak sikerült egy olyan monumentális nyelvi remek létrehoznia, mint az *Erdély-trilógia*, az archaikus meg a természetes oly kényes egyensúlyának megtartásával ekkora terjedelemben — ami a magyar költészetben is csak a nyelv legnagyobb művészeinek, Arany Jánosnak sikerült.

Az igazat szólva, elég rosszul tanították nekünk annak idején Móricz állítólagos lélektani mélységét a férfi—nő kapcsolat ábrázolásában. Művének ez a monomán vonása éppoly hamis, mint minden monománia. A férfi—nő kapcsolat levelezése a házasságból már önmagában véve hamis — és nyilvánvaló, hogy a házastársi viszony sematizálása Móricz regényeiben egy nagyon változó és bonyodalmas emberi helyzetet merevített egyetlen lehetőségből általános érvényűvé.

De sokkal fontosabb az az új dimenzió, amellyel Móricz a magyar próza világát hatalmasan kitágította. Az erkölcsiről beszélek, arról, ami az ő fellépéséig csupán költészetünkben létezett, fellegmagasságban, egy kissé mint a lánglelkek főnséges hóbortja. Móricz szenvedélyes erkölcsisége az, ami — ebben a vonatkozásban immár vitathatatlanul — fölébe helyezi a tán nem kevésbé tehetséges Mikszáthnak vagy Krúdynak. Magyar prózaíró Móricz óta nem lehet többé az élet kedélyesen adomázó szemlélője, helytállásához kevés a báj. És Móricz Zsigmond életművének épp ez, s egyedül ez a világirodalmi jellege — ha elfogadjuk, hogy a világirodalom minőségi fogalom. Mert még a legnaivabb romantikus hőseinek indulataiban is, az irracionális muszukban is mindig az erkölcs lázadozik — minden tettüknek ez a mentsége, varázsuknak ez a fajsúlya. Nem jón-rosszon innen és túl léteznek, hanem benne a jóban vagy a rosszban; egy felelősségteljes író felelősségsújtotta hősei. A mai irodalom megújult játékosságának légkörében nem ártana ennek a felelősségnek — úgy is *mint minőségnek* — a tiszteletével emlékezni Móricz Zsigmondra. Aki talán mégiscsak a XX. századi magyar próza legnagyobb mestere volt.

Bálint Tibor • Emberi életek mutatója

Nem tartom irodalomtörténetileg igaznak, hogy a háború után minden előzőnél jobban Móricz-centrikussá vált a magyar prózaszemlélet. Nem is válhatott azzá, mert például a faluábrázolásban is idegen sémák uralkodtak el, külső szempontok érvényesültek; az élet kemény, hiteles rajza helyett kiszelt drámák kerültek előtérbe, vagy olyanszerű idillek, amelyekhez semmi köze Móricz-nak. Hiszen ő épp azért terjesztette ki rendkívül szélesre a magyarság fogalmát — miközben Ady

igazi mélységében mutatta meg —, hogy már első novellái előtt egy évtizeden át vázlatozott, skiccelt a „helyszínen“, s jegyezte a nép őszinte szavait, mély és egyszerűen megfogalmazott gondolatait. Volt ugyan néhány erősebb tehetség, aki igyekezett átmenteni az Ő örökségéből valamit, a többiek jó része azonban megfeledkezett erről a felbecsülhetetlen vagyonról, s némelyik közülük épp emiatt földöntutóvá vált.

Azt sem igen hiszem, hogy Móricz-revizió előtt állunk. Mit lehet ebben az egyenletes, tündöklő vonulatban átértékelni? És kik hivatottak arra, hogy egy hegy-láncot, egy krátert revízió alá vegyenek? S milyen érveket hozhatnának fel ellene? Talán ismét ott kezdenék, hogy Móricz úgymond megrekedt a kritikai realizmusnál? Ezt vádként hangoztatni még akkor is nevetséges volna, ha igaz volna, mert olyan magasságban „rekedt meg“, annyira ég s föld között, hogy onnan, ahova eljutott, mérhetetlenül többet látott az elkövetkezendő időkben, mint azok, akik később az ábrázolást kinyilatkoztatásokkal helyettesítették.

Hogy ma sokan elfordulnak Móricz Zsigmondtól? Ezen ne keseregjünk. Időnként a világ legnagyobb írói is alámerülnek az érdektelenségbe, de rendszerint ismét felbukkannak. Kétségtelen, hogy Agatha Christie-nek ma több olvasója van, mint Tolstojnak. Az olvasás is kapcsolódik a divathoz, nemcsak az öltözködés, s nem szabad elfelejteni, hogy az emberek mindig nagyobb érdeklődést mutatnak a szórakoztatók, mint a nevelők iránt. Másrészt, ha mélyebb sebeinek a sajtójába már belefásult, friss horzsolásaira mai orvosoktól remél gyógyírt a mai olvasó, még akkor is, ha egyiket-másikat sarlatánnak véli. Nem ritka azonban az sem, amikor a már-már elfelejtett mesterekhez fordul tanácsért. Így hozta nemrég felszínre a szorongásos világközérzet Kafkát, miközben az emberiség legszenvedőbb íróbarátjai a tartalékosok padjára kerültek. Például Gorkij.

Bármennyire divatban van is ma azzal kérkedni, hogy honi mesterektől semmit sem tanultunk, vagy kicsinyelni életművüket, én bevallom: sokat köszönhetek Móricz Zsigmondnak. József Attila mellett elsősorban Ő ébresztett rá arra az arisztotelészi igazságra, hogy semmi sem állhat csupán abból, ami a lényege. Tehát minél leverőbb valami, annál életesebben kell megírni; hiszen a szegénység sem állhat csupa szegénységből, s amint épp a *Hét krajcárban* láttuk, nemcsak sírás-rívás hallatszik a putrikból, de olykor szívből jövő kacagás is. Ez a szemlélet megóvott attól, hogy az inséges lelkek fölényes és naturalista ábrázolójának a szerepében tetszelegjek, s hogy ne csak arra figyeljek, amit esznek, hanem arra is, amit gondolnak és éreznek.

De lehetett és lehet tőle egyebeket is tanulni. Például őt olvasva soha eszembe sem jutott, hogy dualista módon külön gondolkozzam testről és lélekről, tartalomról és formáról, ami ugyancsak divatba jött manapság. Nála az élet egyszerre születik a mondattal! — szót rajongva egy ritka tehetségű fiatal elbeszélő, amikor azt kérdezte tőle pártfogó szerkesztője, hogy mit szeret annyira Móricz Zsigmondban. S azt hiszem, ez tökéletes meghatározás. Annyira, hogy nekem a keleti bölcs elmékedését juttatja eszembe a megfelelőről. Mert valóban, akkor feledkezünk el a lábunkról, ha megfelelő a cipőnk. Aki pedig egyszer rábukkan a megfelelőre, az lassan arról is megelégedezik, hogy a megfelelő miért megfelelő.

S ezzel elérkeztünk a másik kérdéshez is, hogy lehet-e ma Móricz Zsigmondnak olyan hatása a fiatalokra, mint volt régebb. Nyilvánvaló, hogy a fiatalság, természeténél fogva, kedveli a kalandot, s abban az időben a nagy kalandot az jelentette: fölfedezni még az isten háta mögötti tájakat is, s hittel, mélyen kifejezni az életet, amelyet a nép él. S akkor ez jelentette, mint ahogy ma is ez jelenti, az igazi irodalmi modernséget is. Ma azonban a fiataloknak egy része más csábítások bűvkörében él, más életérzés kényszere alatt áll, s hiúságában — ami szintén természetes vonása — a forma öncélú művelésében és variálásában kezdett el egymással versengeni, ahelyett, hogy az élet mélyebb lényegét igyekezze megérteni, amely esetenként úgyis kikényszeríti a maga legmegfelelőbb formáját.

Persze, mi is voltunk fiatalok, s ezért nem vonhatjuk kétségbe a maiak jogát sem a kalandhoz. Az elhivatottak később úgyis rájönnek, hogy minden forma akkor igazán létjogosult, ha egy érzésnek, egy benyomásnak, egy gondolatnak valódi szellemteste; mint ahogy az is kézenfekvő, hogy egyik lélek zűrzavara nem szólhat egy másik lélekhez zűrzavar útján. Németh László épp a nemzedékek viszonylatában hívja fel a figyelmet arra, hogy a szellem határköveit nem lehet büntetlenül kidobni. Minden közlésforma tilalom is: engem csak erre használhatsz! Lehet ugyan regényt írni az átöröklésről, és tudományos teóriává duzzasztani egy metaforát; végül mégiscsak be kell látni, hogy a fuvala nem ad trombitahangot. A művészettől is tehát elsősorban azt kell várni, amit csak a művészet nyújthat. Minél több „csak“ művészettel megoldható nyújt egy mű, annál nagyobb általános szellemi értéke is. Azt hiszem, a móriczi életmű ennek az ars poeticának a csodás

példázata. És Ő ezt közvetlenül is megfogalmazta, amikor így szólt: az író azért író, hogy ő legyen az emberi életék mutatója.

S ha így van, akkor gyalogolni valóban szép és jó, s az örökös próbálgatások, kísérletezések helyett építkezni kell, mégpedig a szép és a célszerű összekapcsolásával. De joggal kérdezhetjük egymástól: ma, amikor minden kicsi falu elérhető gépkocsival, melyikünk járta be egy tizedrészét is annak, amit Móricz Zsigmond bebarangolt? Hiszen sok író még a lakása s a munkahelye közötti távolságot is autóbusszal teszi meg, s a szerkesztőségi életen és a saját családi életén kívűl alig lát és ismer valamit. Ez a civilizáció következménye, sőt átka. Mindezek ellenére mégis azt mondom: aki tehetségének sajátsága által belső biztatást érez valaminek a fölkkutatására és a megírására, az nem mondhat le a mórliczi példáról: annak el kell zárándokolnia ezerszer is a tiszta forrásokhoz...

Pusztai János • A sziklatömb

Móricz Zsigmond életművét, ezt a sziklatömböt járjuk, tapogatjuk körül, nézegetjük, vizsgálgatjuk, repedéseket, tászkásodásokat keresünk rajta, tollainkat a repedésekbe, a tászkásodások alá dugjuk, feszítővasakként használjuk, közben megfedelkezünk arról, hogy ez a sziklatömb megbillenhet, és maga alá temethet bennünket. Régen, szellemi eszmélésemkor, a kezdet kezdetén Móricz alkotásai a TELJES magyar irodalmat jelentették számomra, novelláiban, elbeszéléseiben, regényeiben olyan emberek éltek, cselekedtek, szerettek, gyűlöltek, amilyenekkel naponta találkoztam a Szatmár körüli síkságon, ahol születtem, nevelkedtem. Az engem körülvevő, ajnározó, dorgáló, alkalomadtán ráncbaszedő emberek: parasztok, cséplőgépkézelők, patkolókovácsok, fuvarosok, kubikusok, zsákolók, krampácsolók éppen olyan életesen mulattak, duhajkodtak, szájaltak, mint a Móricz-figurák, akik tehát ilyenformán a kezdet kezdetétől jó ismerőseim, sőt rokonaim, enyéim voltak. Abban a koromban — és ezt törvényszerűnek számítom — kielégített az említett irodalmi alakok csupán külsődleges viselkedése, később azonban már többre vágytam, szerettem volna az élet, életünk mélyébe pillantani, merülni, de rá kellett jönnöm: ezt a mélységet, ezt a borzongató titokzatosságot, mint a kút hús, megnyugtató, életető vizét a vaspántos, jól záródó fedél, takarta el előlem a Móricz-hősök felszínén zajló, bonyolódó jósága—gonoszúsága, nyíltsága—sunyisága, halksága—harsánysága, békessége—harciasága, jóllakottsága—ehetnéke. Elszomorított, hogy ezek a külsőségükben legtöbbször kiválóan, érzékletesen, messzemenő őszinteséggel megjelentetett novella- és regényhősök konok következetességgel mindig és mindenütt csupán a *megélhetésért*, nem a *létért* viaskodnak, a *szegények—gazdagok, gazdagok—szegények* szakadatlan, kimeríthetetlen harcuk közben egyetlen szót sem ejtenek arról, amiről családjában, környezetében mindenki beszélt, az ország kegyetlen, a ma is nagy íróknak tartott férfiai által titokzatosan, az is lehet, alamuszian elhallgatott valóságáról, a felosztottságról, a nép szétzilálásáról. Móricz Zsigmond osztályához-tapadottságában és talán a folytonos irodalmi jelenlét érdekében hallgatott, hallgatott, és néhány évtized alatt olyanná vált, mint amilyenre válhatott volna Vörösmarty a *Zalán futása*, a *Szózat* nélkül, Kőlcsey a *Himnusz* nélkül, Petőfi a forradalom és a szabadságharc nélkül. Véleményem szerint a Móricz-revizió megértéséhez ebből az irányból kell, szükséges közelíteni.

Volt a magyar irodalomnak, irodalompolitikának egy olyan, eléggé hosszúra nyúlt korszaka, amikor nekem, az ötvenes évek elején kibontakozó, önállósuló olvasónak szóban és írásban bebizonyították: Móricz Zsigmond a XX. század legnagyobb magyar prózaírója. En elhittem. Miért ne hittem volna el, hiszen az összehasonlítás lehetőségeitől tudatosan, nagy körmönfonsággal megfosztottak. Az irodalompolitikuskok engem, a még hiszékeny, minden tanulási, fejlődési alkalmon kapva-kapó olvasót keskeny, kanyargós síkatorba vezettek, és azt állították: ez a Nagykörút. Hittem nekik, ameddig hittem, azután kutatni, válogatni kezdtem, a pompás megjelenítés, érzékletes életesség mellett az *üzenetet*, egyben a *támaszt* kerestem, úgy is mondhatnám: írt kerestem azokra a lelki sebeimre, amiket oly készséges bőkezűséggel ütött rajtam a XX. század. Az írópályán, immár íróvá érlelődve, Móricz Zsigmondot — hátrányára — olyan alkotónak láttam, akit lehúztak, behálózta, gúzsba kötöttek a hősei; a parasztok, földbirtokosok, házmesterek, iskolaszolgák, szabadságot katonák stb.; ez a lehúzás, behálózás, gúzsba kötés, úgy tűnik, tetszett neki, mert soha nem kísérelte meg elszakadni alakjaitól, így aztán számtalan esetben úgy járt, mint a minisztériumi szinten számontartott vezérigazgató, aki fizetésnapon névtelen munkásaival rendszeresen leszopja magát.

Azon gondolkodom: végül is, mint író, tanultam-e valamit Móricz Zsigmond-tól? Talán, bár már irtam valahol, hogy senki nem hatott rám, legalábbis megfigyelhető mértékben nem. Móricz Zsigmond művei kiváló, élvezetes olvasmányok, mint a kenyér kellenek, és ha az író nem becsljük túl, ráharagítva így a művelt olvasót, akkor — az olvasóvá, értő emberré nevelés egy bizonyos pályaszakaszán — a mindenkori magyar irodalom becses darabjai maradnak.

Ebből következnek: új Móricz-kultusz (a mostanában lassan véget érő Móricz-kultuszhoz hasonló) többé nem lehetséges.

Móricz Zsigmond az Erdély regénytrilógiában maradandó példát ad nekünk, utódoknak: nemzeti és történelmi tudat nélkül csupán töltelék vagyunk a világban, akár az elhagyott bányafejtésekben, üregekben az odahordott meddőközet, amely csak arra jó, hogy az esetleges omlás méreteit mérsékelje. Móricz ebben a nagyszabású munkában ott hibázott, ahol az ország kormányát kezükben tartó főembereinket leginkább olyanoknak ábrázolja, akik ahelyett hogy szilárdan tartanak az irányt, a kormánykerékben meglazult, onnan bosszantóan kikívánkozó facsavarral bibelődnének. Kérdem én: ilyenformán nem veszünk volna már régesrég abba a könyörtelenül hullámozó, háborgó, örvényekkel tele tengerbe, amit úgy hívunk: Európa?

Írjunk másképpen történelmi regényeket.

Móricz Zsigmond színműveiről nem szólok; nem akarok Kocsis István és Csiki László elé vágni.

Veress Zoltán • A Móricz-csillagkép

1. Mi az, hogy törvényszerű? Kulturális jelenségről lévén szó, nem hiszem, hogy valami is törvényszerű volna, ellenben nagyon könnyen előfordulhat, hogy néhány teoretikus megpróbálkozik olyasmivel, amit Móricz-reviziónak mondasz.

Tudom, hogy te nem leszel ezek között, de látod, már kérdésfelvetésed is jellegzetesen teoretikusi: megosztó vagy — jobb esetben is — megosztást szimatoló, s ennek mint harci alkalomnak örvendő. Így van-e vajon más irodalmakban is a teoretikusokkal: opciójuk kifejezése az általuk nem választottak leleplezésével, kiátkozásával, de legalábbis kicsinyítő megmosolygásával jár együtt — szinte törvényszerűen?

Igen: valószínűleg lesz Móricz-revizió. Mert semmi szükség Móricz-revizióra. Egy ilyen aktus szükségképp csak trónfosztás lehet, értékek elvitatása és meg- vagy letagadása: a magunk szegényítése. Nem arról van szó, hogy véte, hogy véte értékekhez ragaszkodjunk, riadtan féltve őket a reális felbecsüléstől, hanem arról, hogy az értékek rostálását legjobban elvégezi az idő: az energia végezzen értelmesebb, hasznosabb munkát. Például — hiszen irodalomtörténetről beszélünk — elfelejtett vagy egykor, nem olyan régen, érhetően vagy kevésbé érhetően véka alá dugott értékek megtalálását és felmutatását. Móricz-revizió most, amikor nem egy jelentős, sőt nagy prózairónk neve hiányzik a köztudatunkból, műveik a kezünkben? Igen, valószínűleg lesz Móricz-revizió, mert eldobni könnyebb, mint felemelni, szétszedni könnyebb, mint okosan összerakni, s ami nagyobb kísértés: még látványosabb is.

Sohasem értettem meg semmiféle kizáró, kiközösítő, felszámoló gesztust az irodalomban — például Gyulai Pál és késői követői hajszáját Jókai ellen. (Sajnos, ebbe Móricz is besegített néhány megjegyzésével, amihez joga volt, de ami mégis azért nem volt szép tőle, mert maga tenger ihletet — és nemcsak ihletet — merített Jókaiból: az ember ne köpje le örökhagyója sírját.) Mivel az irodalmi érték rejtett, de határozott összefüggésben van a társadalmi haladás eszméinek s a humanizmus eszményeinek képviselésével, és ez az egy csakugyan törvényszerű — nincs, nem lehet *jelentős író*, de még kevésbé *jelentős írói életmű*, akitől és amelytől ideológiai vagy lelki tisztátlansága miatt kell elfordulnunk. Hát akkor miért szabjuk csillagképekre az égboltot? Miért nem viseljük el hidegvérrel, hogy a Szentkuthy-csillagkép mellett ott ragyog a Móricz-csillagkép s a Déry-csillagkép, s a Németh László-konstelláció ott sugárzik a Jókai-galaxis szomszédságában? Miért nem vagyunk boldogok, hogy ilyen gazdag ég tündöklől fölöttünk, önnön dinamikája és mindenkori szükségünk szerint hol ebben, hol amabban a tartományában gyújtva egy-egy fényesebb *jelcsillagot*, anélkül, hogy ezáltal a többi elhalványulna?

Különben hadd csak, jöjjön a Móricz-revizió. Mi lesz ez gyakorlatilag: egy cikk, egy tanulmány, esetleg több tanulmány, vita a sajtóban és pánik a tankönyvkiadóban, hogy most hogyan kell Móriczhoz viszonyulni? Mi is kibírjuk, nemhogy egy ilyen magasan delelő csillagkép.

2. Személy szerint nem hiszem, hogy többet köszönhetek neki, mint nagyon sok más írónak, akiket a lélek s az intellektus legfogékonyabb éveiben olvastam. Olyan korba és olyan környezetbe születtem, amikor és ahol művei egy részének — s nagyobb részének — nem volt számomra közvetlen üzenete. Ezeknek, például a *Betyárnak*, csak másodlagos hatása legyintett meg: az idézett regény hőisében például nem annyira a világgal viaskodó paraszttal éreztem együtt, mint inkább a szenvedő emberrel.

Legnagyobb Móricz-élményem volt a *Légy jó mindhalálig*, és nézd el, ha ebből következően — meglehet, oktalanul általánosítva — azt hiszem, hogy ennek a prózának igenis lehet hatása a ma pályakezdő fiatalokra. Nem mondom, hogy van, csak hogy lehet. Bár lenne. Egyébként ha a teoretikusok elégedetlenek a negyvenes évek végéről, az ötvenes évek elejéről származó, azóta alig árnyalt Móricz-képpel, a lezárt élet s a tovább élő mű elméleti vetületével, itt az alkalom egy hasznosabb Móricz-revizióra, mint aminőre előző kérdésedben céloztál (s ami tulajdonképpen nem Móricz, hanem a róla alkotott kép revíziója volna, ön-revizió az elmélet részéről): fel kellene fedezni — ahogyan te a „vallomásos” Móriczot felfedezted — a potenciális világirodalmi jelenséget Móriczban. Turi Dani alakjának megalkotója, bármilyen jeles dudás legyen a mi csárdánkban, bármilyen fényes konstelláció a mi irodalmunk égboltján, nem világirodalmi jelenség, ellenben Nyilas Misi alakjának megalkotója igen: — tessék, magyarázzátok meg nekünk, hogyan van ez. Én csak érzem, hogy így van.

S még valami: dolgozzatok ki, az irodalomtanárokkal együtt, sokkal jobb módszert Móricz tanítására, mint aminővel nekünk tanították őt. Mielőtt a *Rokonok* bonyolult társadalmi relációrendszerének megértését követelnék meg egy mai középiskolástól (aki jóval több mateket tud, mint mi annak idején, s magasabb húsz centivel, de ugyanakkor infantilisabb), pontosabban mielőtt ezzel a követeléssel elriasztanók őt Móricztól, vegyük rá valahogy észrevétlenül a *Pipacsok a tengeren* elolvasására; a maga lélkét érzi majd benne a hősök és az író lelkével találkozni.

3. Megint egy olyan kérdés, amelyre megoszló válaszokat fogsz kapni, mert már eleve megosztóan fogalmaztad meg: anakronisztikus-e az az író, aki ma — Móriczhoz hasonlóan — közvetlen népnevelő szerepet és egyfajta vátesz- vagy inkább pátriárka-szerepet vállal? Igen vagy nem?

Mit válaszoljak? Asztalos Istvánt ezerszer láttam e szerep játszása közben (a szót nemcsak semleges értelmében használom, hanem kedélyes árnyalatában is: Asztalos tudatosan és élvezettel fűtyült a móríci partitúrából) — és nem éreztem korszzerűtlennek. Hja, ez több mint két évtizede volt, legyinthet valaki. Igen, de ma is minden második-harmadik céltársam népismereti kötetet szerkeszt, szabad-egyetemet patronál, iskolákba látogat, terepet jár, riporton bütyköl, találkozókön vesz részt, előadást tart, művelődési házak vezetőivel tárgyal: maholnap többet „közél”, mint amennyit tanul és alkot. Mondd azonban, hogy emiatt korszzerűtlen jelenség — és nem lesz igazad. Mondd, hogy a *körülmények* korszzerűtlenek, amelyek közepette minden egyebet elvárunk az írótól, csak azt az egyet nem, hogy teremts magányába húzódva nagy műveket alkosson, mert minden egyébre van szakképzett káderünk, erre az egyre nincsen — és közelebb fogsz járni az igazsághoz.

De ez még nem a teljes igazság. Hogy azt megtudjuk, tudnunk kellene, mit nyújt a közönségnek a közvetlenül, egy-egy művelődési házban, vagy közvetve, egy-egy könyv lapjain tulajdonképpen mindig a közönséghez beszélő író: tud-e olyat mondani, amit csak ő mondhat el, s amivel valamennyire is hozzájárulhat a közösség egzisztenciális és erkölcsi-szellemi épüléséhez. Korszzerűtlen az, aki magatartásában nem igazodik egy adott kor követelményeihez — márpedig az adott kor *legfontosabb* követelménye az íróval szemben, hogy tudjon ilyen „gyarapító igéket” szólni. Ha tud, akkor gyalogolva sem anakronisztikus jelenség, ha nem tud, akkor a kormánykeréknél is az a többi formai kérdés.

4. Móricz Erdély-trilógiája megmutatta, még egyszer és rangosan — Eötvös és Kemény szintjén (lám, őket meg sem említettem csillagképeink között) — megmutatta, hogy a múlt igenis ígér időszerű igazságokat, pontosabban tanulságokat, még pontosabban roppant hatóerejű *jelképeket* ki tudja honnan, milyen élettényekből leszűrt tanulságok kifejezéséhez. Csodálatos, hogy ezt itt nálunk olyan kevesen fedezték fel a maguk számára mint lehetőséget: Móricz trilógiájának megjelenése óta, az övéhez mérhető művel, tulajdonképpen csak egy író — Szabó Gyula. Ne restelljük bevallani, hogy az ő 1978-ban megjelent történelmi regényének, egy regényciklus első részének mély, felzaklató harangkongását még nem értelmeztük, még nem ocsúdtunk fel az olvasmány élményéből s fáradtságából — de annyit már sejteni vélünk, hogy a Szabó Gyula-konstellációban messziről felfénylő és messzire világító új csillagok születnek.

Nem érzem reális problémának, gondnak, hogy ma egyesek elfordulnak Móricz Zsigmondtól. Talán a könyvtárak olvasottsági statisztikájából se tetszik ki ilyesmi egyértelműen; ami a köztudatot, az irodalom továbbépítkező lelkiismeretét illeti, biztos vagyok benne, hogy az arányok megmaradnak. Bármelyik nagy író életművének sorsában előfordulnak efféle „élő“ és „halott“ klasszikussá válások, nem hiszem, hogy ez a folyamat — amennyiben van ilyen a Móricz-életmű esetében — különösebb kimagyarázásra szorul.

Az tény — bár szintén nem változtat Móricz Zsigmond értékein —, hogy egyesek az elmúlt évtizedekben más értékeink rovására, vagy azok elhallgatása, elhanyagolása mellett, árán — talán a könnyebb ellenállás vonalát követve — túl is hajtották kultuszát, egyetlennek kiáltották ki, s az ilyesmi után a legjőzanabb helyreigazítás, a higgadt, a szelid ellentmondás is „disszonáns“, legalábbis szokatlan, főleg a Móricz-életmű iránt elfogultak, az életművén lovagló fülében, semmiképpen nem az értelmes olvasók előtt.

Személy szerint sem írói indulásomban, sem „prózaírói szemléletem“ kialakulásában nem köszönhetek többet Móricz Zsigmondnak, mint amennyit nemcsak a tizes, húszas, harmincas években, hanem hosszú idővel utánunk is bármelyik induló fiatal köszönni fog az anyanyelvén író, előtte járó nagyok együttes hatásának, biztató és megtartó energiaátömlesztésének; sem alkatom, sem irányulásom nem kívánta, a jelek szerint, hogy különösképpen épp az ő kizárólagos hatása alá kerüljek, és mindig nagyon nagy alkotónak fogom tartani, kiváló művésznek, kérelhetetlen igazmondónak, fontos érvnek és tekintélynek a magyar nép valódi lelki és szellemi kincsei dolgában. Erdély-trilógiája az eddigi legmagasabb mérce, legnagyobb értékű példa, mely örökérvényvel bizonyítja, hogy történelmi múltunk kortárs író számára igen fontos, időszzerű témákat, igazságokat takar.

Ami a móríci zelszavakat illeti, azokkal ugyanúgy állunk, mint minden jelszóval: akinek efféle eszmei, szellemi behívó kell, hogy valahova odagyűljön, s szeret felszakraozni, annak ezután is jó lesz, a többi meg előkerül egyéb kiszámíthatatlan útjáról az úrnak; aki pedig se hivatott, se választott, annak meg teljesen mindegy, kinek jelszavával jöddögél, járkál.

Kocsis István • Minden előítéletől mentesen

1. Akik elfordulnak Móricz Zsigmondtól, azok furcsa, de elég könnyen felismerhető betegségben szenvednek. A betegség neve: közép-európai kisebbségi érzés. Fájdalmasabban: magyar kisebbségi érzés. Kórokozói e betegségnek: téveszmék és rosszhiszeműség.

Ha mégis akadna e betegségben szenvedők között, aki meg szeretne gyógyulni, annak nem ajánlhatok mást: olvassa elmélyülten, minden előítéletől mentesen és nyitott lélekkel századunk legnagyobb magyar költőit és íróit: Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, József Attilát, Németh Lászlót.

2. Nemcsak a móríci életműnek kell hatnia, de követendő példává kell válnia a Móricz Zsigmond-írói magatartásnak is. Azért figyelmeztetek erre, mert bár mai irodalmunk — egyre többen ismerik ezt el! — európai rangú, irodalmi életünk bántóan, nevetségesen provinciális... Móricz Zsigmond nemcsak arra „vonná össze a szemöldökét“, hogy kicsinyesen marakodunk, hogy képtelenek vagyunk elfogulatlanul megítélni egymás alkotásait, hogy sajnálatos gyakorlattá vált, hogy már dicsérni se tudunk: a dicsérő cikkek álcázott támadások a megdicsért vélt vetélytársai ellen stb., hanem arra is, hogy publicisztikánkban, valamint ún. valóságirodalmunkban nincsenek jelen a ma (nem a közelmúlt — értsd: ötvenes évek —, hanem a folyó évtized, folyó év, folyó hó stb.) legégetőbb kérdései, többek között éppen nemzetiségi létünk napirenden levő kérdései...

3. Hogy volna anakronisztikus a Móricz Zsigmondéhoz hasonló közéleti szereplést vállaló író napjainkban?! Az anakronizmus, hogy a hiányról beszélhetünk!... Ezt az irodalompolitikai kérdést különben egy teljes *Korunk*-számban keltené megvitatnunk.

4. Történelmi múltunkban annyi a tragikus helyzet, hogy nem csodálkoznék, ha a következő évtizedben ezer történelmi regénnyel, valamint több száz történelmi drámával gazdagodna irodalmunk. Mint ahogy azt sem tartom véletlennek, hogy

Móricz Zsigmond egyik legjelentősebb regényének főhőse éppen történelmünk legnagyobb alakja, Bethlen Gábor.

5. Móricz Zsigmond, amikor a színházzal viaskodott, már sejtette, hogy a színház kezd rázorolni az öntörvényű, dramaturgiájában is eredeti dráma segítségére. Példamutató, ahogyan a maga sajátos, öntörvényű világát el akarta fogadtatni a színházzal.

Ma ebben a küzdelemben vajon nagyobb eredményeket érne el?

Az igazság az, hogy még mindig nagyon kevés színházi vezető ismerte fel, hogy egy-két évtized múlva már nem lesz közönsége a színházának, ha ez nem követ el mindent nélkülözhetetlenségét, behelyettesíthetlenségét bizonyítandó. De ezek a kevesek már azt várják az új drámairodalomtól, hogy legyen dramaturgiájában is eredeti, öntörvényű, és legeslegesősorban azt, hogy semmi áron ne mondjon le az öntörvényű drámai hősről, aki nélkül nincs tragikum a színpadon, nincs katarzis a nézőtérben (talán éppen Peter Brook figyelmeztette erre legtöbbször és legkevényebb szavakkal a színházi világot), igen, ezeket várják az új drámairodalomtól annak érdekében, hogy a színház eredménnyel igénybe vehesse segítségét nehéz helyzetében, a technikai civilizáció egyre nagyobb eredményeinek köszönhetően elkerülhetetlenül egyre nehezebbé váló helyzetében, amikor a néző katarziszigényét a mainál sokkal magasabb fokon kell majd kielégítenie... Különben a nézők egyre nagyobb hányada várja ugyanazt a drámairodalomtól, amit a jövő követelményeit felismerő színházirányítók (akikből legalább két tucat van már Európában és kétszer ennyi az egész világon), hisz egyre kevesebben járnak színházba csupán kikapcsolódni, szórakozni... A néző hovatovább igenis csak azért jár színházba, hogy katarziszigényét kielégíthesse. S e katarziszigény kielégítésében, csakis ebben legyőzhetetlen a színház! (Persze, milyen jó lenne az is, ha a *Korunk* néhány számát a tisztázhatatlannak tűnő tisztázására ajánlaná fel! Annak tisztázására például, hogy mi a modern tragikum, mi a modern katarzis, hogy miért fontosabb a katarziszigény kielégítése, mint a látvánnyal sokkolás stb.)

Mondottuk: van már néhány tucat olyan színházi vezető Európában és világszerte, aki egyre határozottabban tudja, mi a teendő, hogy a művészet temploma a harmadik évezredben is látogatott legyen...

Móricz Zsigmondnak talán mégiscsak megenyhülne a tekintete a színház jövőjén töprengve?

Csiki László • Az igazság természetéről általában és Móricznál különösen

1. Móricz-revizióról nincs tudomásom — ahhoz több őszinteség kellene: magunk iránt. Hiszen talán nem Móricz, hanem a valóságról és a realizmusról vallott szemléletünk szorul revízióra.

Viszont minden írónak — és igazságnak — van elévülési ideje. Ma elfogadjuk természetesnek (vajon miért?), hogy a magyar irodalom — a valósággal együtt és amiatt — késett, és sokszor hangerővel vélte pótolni a lemaradást. „Nyugat csapatjának keleti zászlója“ későn lobogott fel — „Ez okos elkésés: ez a magyarságod“ — és (éppen ezért) viszonylag hamar lelapadt: amikor követői kifogták a szelet a zászlóból. A hősiessen hátrább állót hamarabb utoléri — ez az irodalom (történetének) kegyetlen igazságtétele. Vagyis: Móricz valóságírodalmát a valóság haladta túl, de irodalmi, szemléletbeli „elévülését“ inkább követői okozták: ráüledtek, elfedték — ők tudtak hizelegni a nyomorúságnak, az emberi kicsiséget akár hősiességgé magasztosították. Az epigon mindig kedvesebb és (mert) érthetőbb: azt mondja, amit várnak tőle. Móricz az igazságot (akarta). „Követői“ a kellemetlen igazságokat visszautalták a múltba (az amúgy is késő Móricz idejébe), s ezzel emberi jellegtől is megfosztották a világot. Nem a létező igazságot keresték, hanem érveket egy elvi-elméleti igazsághoz.

Az ő valóságanyaga ma részben osztályharcos kuriózum, emberi világa viszont kínzóbb és mélyebb annál, hogy mítoszteremtő realizmusunk követni vagy bár kedvelni tudta volna. Maradt a politikai igazságok nevében keresett szociográfiai „hite!“.

Tehát, ami a Móricztól való elfordulás „szubjektív vagy objektív okait“, „a világ, az izlés változását“ illeti: a világ sokat, az izlés (előnyére legalábbis) keveset változott, s a kettő közötti szakadék Móriczot is benyelheti.

Röviden: időzavar.

2. Meghatott és megijesztett (aztán elefedkeztem róla). Úgy voltam vele, mint ő Jókaiival: már azt is irigyen vágytam, hogy *annyi* könyvet írjak egy *ekkora* iro-

dalomban, s olyan nagy élet-tágassággal. Csakhogy nekem előbb alkotási problémáim voltak (melyekről később kiderült: világnézetiék), miközben neki nem a hogyan, hanem a *miért* volt a fő kérdése (s én, magammál, éppen ezt nem láttam). A „mit“ kinek-kinek külön ügye — minden kakas úr a maga szemétdombján.

Ő elkapta a romantika nagyviharának utófuvarát, mely megváltást sugallt és az alkotó felsőbbrendűségét (elutasítva a szellemi-politikai munkamegosztást). En remélni sem mertem, hogy beleszólhatok a politikába; számomra az ő szándékainak meghirdetett beteljesülésével lezárultnak tűnt a történelem, és kizárt engem. Úgy tűnt, az marad, hogy az ő (vagy Ady, vagy más) indulatainak nagy-ágyújával lőjek a szürke verebekre. Az volt a problémám: hogyan lehet valaki forradalmár egy forradalom utáni korban — s megfeledkeztem arról, hogy minden kor forradalom utáni, és a forradalmaknak is van történetük... (Tanárainknak sikerült elhittetni az én nemzedékemmel, hogy a „nagy dolgokat“ megoldották, s mi — ha megfordulna ilyesmi a fejünkben — csak elenyésző ellenzék lehetünk, az „átmeneti nehézségek“ nevében beszélhetünk, sőt azok szülöttei vagyunk.)

Annnyira jutottam vele, hogy — mivel hatása már nem személyes és egyenes — egyszerűen a magyarság jobbik részéből valónak tartom, amilyen akad s lehet még. Lehetetlen, hogy minden nagy író messze régen élt volna...

3. Az igazi — mert máig ható — Móricz-jelmondat a *Kelet Népe*n olvasható, mint egy válaszra készítő apróhirdetés, keretben:

Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!
--

Ez akkor is igaz, ha a mindenkori bértollnokok szintén valamilyen igazság nevében szóltak, sőt szónokoltak. A kérdés az: *mikor* mi az igazság? Vagyis: ki ellen irányul az igazság?

Ő, aki tizenhat kilót fogyott az I-vel jelölt világháború alatt, és félt, hogy a II-ba belehal — tehát tudta, hogy a politikaival rokon hadiszerecsse forgandó és mulandó —, abba a szerencsés kényszerhelyzetbe jutott (politikailag!), hogy ki kellett adnia a jelszót (önmagának): „Hagyd a politikát: építkezz!“ Ez arra utal, ami Móricz művében nem mulandó, vagyis az emberre, vagyis az igazságra. Melynek ellensége az illúzió. A „megmaradni“ jelszava ez, s nemcsak az író számára.

A fájós lábú Móricz Zsigmond „gyalogolni jól!“ jelszava azért jó, mert minden ellene szól: a tájon átsuhanó és a nép fölé emelő gépkocsi és az ezer úton *közvetített* igazságok. Az egészséges szkepszis jelszava ez: ne higgy, csak önmagadnak. Az igazság mindig tárgyyszerű és személyes.

Az író tehát nem bízhat másban, csak önmagában: gyalogos élményeiben és változó igazságaiban, ugyanakkor — a művészet erejében bízva — egyedül önmagát tartva „általánosabb érvényűnek“. Ami benne időtállóbb: az mindig ellenzéki.

Ha Móricz-revizióról beszélünk, ezzel csak azt fejezzük ki, hogy nem hiszünk az általános és örök igazság létezésében. Ezért a „revízió“ nem sértő, és senkit nem kisebbit — az igazság természetére vall.

(A „gyalogolni jól!“ jelez még valamit: ha egy ember író lesz, kizárja magát osztályából, nem éli többé annak életét, ha pedig igen, akkor is csak az irodalomban és az alkotás „immanens“, külön törvényei szerint — s még ezt is csak abban az esetben, ha becsületes. Móricz tehát, érzésem szerint, a gyakorlati mellett egy alkotási, sőt alkotásilektani kényszerhelyzetet is megoldani vélt s akart a közvetlen megismeréssel. Ez végeredményben lelkiismeret és nem esztétika dolga.)

4. Móricz — az *Erdély-trilógia* kapcsán — önmagát vádolta meg, hogy foglyul ejtette a történelem, s Adyt idézi maga ellen, hogy ti. a történelem csak időszerű valóságok köntöse. Igenám, de a műből kicsápoló pillanatnyi szociológiai igazságok híján, a maga egységében és zárttságában az *Erdély* jó könyv, s a Báthori—Bethlen dilemma máig jelképes felmutatása két, lehetséges magatartásformának. (Lásd: „Hagyd a politikát: építkezz!“) Ez az „áthallás“ nemcsak a ma, hanem az általánosabb emberi felé mutat — a „levonható tanulság“ emberenként és koronként, helyzetenként más. Ha tanít, így tanít a szépirodalom: felmutat. Egy kardot felmutatva egyik öldöklésre, másik kohászatra, egyvalaki múzeumra, másvalaki egy másik jelképre gondol. De a kardot ki kell vonni és fel kell mutatni. Az igazság ennyi. A többi történelem, avagy emberek.

5. Móricz drámái, saját véleménye szerint, nem színpadra valók. Azt mondja: azért, mert nem szórakoztatnak, kíméletlenek... Értsd: nem a dramaturgia, hanem az élet — igazság? — szabályait tartják szem előtt.

Márpedig Móricz a drámában alkudott meg leginkább: valósággal, színpaddal egyaránt. (Azt is példázva: nem érdemes.) Elfogadta a tételt, hogy a néző jobb szeretet színházba, mint az életbe menni, sőt inkább menni akar az életből, a szín-

házba. Ezért mindig sikere lesz a steril — a csak-játék — színháznak. Ezt megértem, ha nem is értek egyet vele. (Létezne egy színház, mely úgy használja a játékot, mint az óvoda: a felnőttek munkájának és életének játszva tanulására. Ez hatalmas tett lehetne, de félek: illúzió. Csakhogy a mozgássá egyszerűsített gondolat ellentmondani látszik a „magasabb művészetet“ valló, még inkább a gondolati színházat akaró írónak. A dilemma az: megjeleníthető-e emberben a gondolat? (Fura kérdés, de a tapasztalat mondatja.) Hiszünk-e testünkben, triviális, hétköznapi szavainkban annyira, hogy azt is elhisszük: mindenki (l) jelen van az egész, az örök ember, vagyis a gondolat? Kifejeződik-e (kifejeződhet-e) az általános emberi (biológia, történelem és egyediség) egyetlen emberben egyetlen pillanatban?

A dráma az emberben való hit kétségeinek műfaja. Ezért örök, és ezért van állandó veszélyben. Ezért „lendül fel“ válságos történelmi pillanatokban — talán.

Ezen a téren Móricz csak a kudarcaiból lehet tanulni. (Más kérdés, hogy mit számítunk kudarcnak. Én Móricz „szinpadképes“ darabjait...)

Ott a baj, hogy Móricz csak a színház diktálta a dramaturgiát, s ő, bár lázadó, de elfogadta a diktatúrát. Megpróbálta tetszetősékké tenni az igazságait — miközben nem voltak tetszetősek, „szinpadképesek“. Az igazság, persze, a színházban is, mindig sértő, mert egyszemélyes mivoltában is általános akar lenni: erőszakot tesz más (a nézők) akár lappangó igazságain. Brecht talán felismerte ezt — „az igazi színház nem egyesíti, hanem megosztja a közönséget“ —, de ennél többre ő sem vitte. Innen a színház kísérletei — és a lényegét illetően hiábavalók, bár sosem feleslegesek.

Legyen velünk Móricz igazságkereső szelleme.

Mózes Attila • A móriczi értelemben vett totalitás

Nem ildomos, hogy a többi nyilatkozat ismerete híján már jó előre föltételezzem: a közelmúltban indult fiatalabb prózáirókra meglátásom szerint közvetlen hatása nem lehetett Móricz Zsigmondnak, aminthogy magam még kutatva sem tudtam fölfedezni semmilyen hatását indulásomkor, jóllehet ugyancsak ki voltam téve az igen különféle hatások sokaságának, szinte már tévelyegtem közöttük. (Bizonyíték erre *Forrás*-kötetem egy része.)

Azt is meg merem kockáztatni, hogy a móriczi prózának immár sosem lehet a jövőben az a közismert befolyása az indulókra, mint volt a kérdésekben említett korszakokban, s rögtön hozzá kell tennem: ez csak részben sajnálatos... A móriczi próza jegyében indulók ugyanis legelőször azt a totalitási igényt vallották, amelyet ma már nem fedezhetünk föl abban az értelemben regényíróinknál, novellistáinknál; hiszen Móricz életművében a társadalom szinte minden területét fölterképezi, a jelenségekről igyekszik nem tanszerűen beszélni, hanem elmélyült teljességgel tanulmányozza könyveinek életerét, az intenzív totalitás olyan sűrítettségi fokát mutatva föl, mely példátlan az őt követő vagy vele párhuzamosan, egyidejűleg dolgozó írók bármelyikének életművében. Ebből a szempontból még Déry Tibor is messze mögötte marad, ami természetesen nem lehet értékítéletünk műveire vonatkozóan, aminthogy e tény nem emel a móriczi életmű esztétikai értékén sem. De kisebbiteni értékét nem kívánom akkor, amikor a magam számára megállapítom: Móricz Zsigmond prózája, akárcsak a Roger Martin du Gard-é, még a XIX. század nagyrealizmusát menti át a XX. századi témák ürügyén (olykor még az „ürügy“ sem nyilvánvaló), epikája a leghagyományosabb értelemben vett nagyepika, tőle kimondottan irodalmi szempontú új irányzat nem indult, még ha kivételesen népes is követőinek táborába a húszas és a negyvenes években. Valóban: Móricz Zsigmond nem volt újító a szó irodalmi értelmében, mert az újításnál többre értékelt az idézett jelszóban más összefüggésben jelentkező *építkezést*, s véleményem szerint is ez a prózáiró legfontosabb feladata; ma már talán csupán ennyit vagyunk képesek megvalósítani a móriczi művek világában, szövegösszefüggésében jelentkező nem-tételes „parancsolatokból“, ha az építkezés fogalma egészen más jelentéssel telítődik is a mai író számára. Ilyen szempontból lehet töretlennek nevezni írói pályáivét: egyáltalán nem helyez hangsúlyt a formai kísérletezésre, formanyelve hagyományos — ezért közérthető és könnyen elfogadható —, egyetlen meghatározója talán csak világlátása-szemlélete, ami viszont (részben) már irodalom kívüli szempont, s ha az írók az említett korszakokban éppen a Móricz nevét tüzték zászlajukra, az csak azért lehetett így, mert adott társadalmi körülmények között becsületes íróember csak azokat az elveket vallhatta, mint Móricz. Az adott viszonyok és konfliktusok felszámolása azonban maga után vonta — természetsze-

rület — a móríci próza hatásának csökkenését vagy éppen teljes eltűnését a pályakezdőket tekintve, aminthogy viszonyaink között teljesen lehetetlen az a fajta nagyrealizmus, amelyet korunk szerteágazó problémarendszere közepette meddő dolog megkísérelni; a condition humaine ma már nem sokkalja az írók abban az értelemben, mint egykor, inkább árnyalataival hat, s mi sem természetesebb, mint hogy a mai próza ezekre a gyakorta igen rafináltan jelentkező árnyalatokra igyekszik összpontosítani, s a prózán belül ma már jól megfigyelhető egyfajta „szakosodás”. A móríci értelemben vett totalitás végérvényesen részeire hullott, s aki a cserepeket igyekszik ma összerakni azzal az igénnyel, hogy a prózában majd megteremtí az egységet, amely az átfogható világképünkől objektív okok miatt hiányzik, annak műve legjobb esetben is csak anakronisztikus lehet, rosszabb esetben pedig esélytelen szelmalomharc. És természetesen anakronisztikus ma már a hallgatóságnak, olvasóközönségnek gyakorlati tanácsokat osztogató író attitűdje is, s legalább annyira hiú és nagyképű az ilyen író, amennyire anakronisztikus jelenség, még akkor is, ha tanácsait mondjuk növegyeleti összejövettel egybekötött író-olvasó találkozó alkalmával adja meghasonlott matróznak, akik egyébként úgysem tudnak mit kezdeni a szíves utasításokkal. A tanácsokat — közvetlen gyakorlati tanácsokat — osztogató író lehetőségeiben nem is akarok hinni, mert alakja számomra eleve nevetséges, abban viszont már igen szeretnék, hogy az irodalom — közvetve — „harcis fegyver” lehessen, ám semmiképpen se a harcis fegyver „szerepét töltsse be”. Az irodalom *ne töltsse be semminek a szerepét*, mert abban a pillanatban már pótcselekvéssé válik — Móríc prózája azonban nem lett korában azzá, ugyanis az írónak megvolt az a mértéktartása, mellyel később éppen „zászlóvivői” nem bírtak.

Mint már az elején leírtam: nem hihetek Móríc Zsigmond közvetlen hatásának újraéledésében induló igazi tehetségeinknél, pontosan azért, mert ezeknek épp-úgy kell számolniuk egy új kor új viszonyaival, amint Móríc is számolt a maga korában az akkori viszonyokkal. S amennyiben ábrázolástechnikában, stílusban, módszerben stb. Mórícztól indulnának, ezzel az indulással éppen őt tagadnák: az akkori korpépnek tökéletesen megfelelt Móríc írói szemlélete, magatartása, még az is, hogy a lehető legközvetlenebbül óhajtott olykor hatni kora emberére, ám mindaz, ami nála erény volt, ma csupán anakronizmus lenne; „a népeletet közvetlen közelből tanulmányozni” ugyan ma is (mindenkoron!) kell, de a hatásokra való közvetlen visszahatás lehetőségének még a reménye is elvesztett: nem lehetünk írók is, földreszállt megváltók is egyszemélyben, mert a mai árnyalatok már nem megváltást, hanem pontos, „árnyalathú” ábrázolást igényelnek csupán. Az író nem tarthat „hegyibeszédet” ma már, mert a hangos, okvetetlenkedő és közvetlenkedő szónoklat rontja a stílust, elvonja a figyelmet arról, amihez talán egyedül ért — a csupán esztétikai értékében közvetlenül irodalomról. Az pedig, ha orvosol valamit egyáltalán, nem messianisztikus voltával éri el sikerét, mert az árnyalatokat látó közönség gyanakvása talán még a valódi Messiásra is szemfényvesztőt kiáltana. Mindenki tegye a magáét úgy, amint azt (részben) kora közönsége elvárja tőle, vagy abból használ van. Móríc Zsigmond is ezt tette a maga korában, nem pedig azt, amit — mondjuk — Jókai. Ilyen értelemben nem beszélhetünk semmiféle Móríc-revizióról: más kor más embere nem ítélkezhetik Móríc alkotói magatartása fölött a maga szempontjaiból mindaddig, amíg néhány, máig sem sárguló regénye-novellája nyomán fogalmat alkothatunk arról a korról, vagy átélhetjük írásainak világát. Az, hogy nincsenek „követői”, nem jelent revíziót, mert arra nem Móríc szorult rá, hanem — esetleg — a XX. századi magyar próza. Móríc Zsigmond-képünk ma már egyszerűen csak *van*: nem hatásában, hanem műveinek immanens esztétikai értékében él tovább, s ha valamire ma még figyelmeztethet, az csupán annyi, hogy az írók korához való viszonyulásának milyensége teszi minden időben.

Szócs Géza • Nem hiszek a másik oldalban

Vajon honnan tudja a *Korunk* szerkesztősége, hogy a Mórícztól elfordulók száma nem is csekély?

Mikor Kántor Lajos hozzáfűzte a kérdésekhez, hogy azért fontos válaszolnom, mert szükség volna valakinek a véleményére a *másik oldalról* is, az a kényelmetlen érzésem támadt, hogy tőlem most nemcsak elvárják, nosza, magyarazzam meg, miért is fordulnak el annyian Mórícztól, hanem egyben úgy szeretnék szerepeltetni, mint ezeknek a rossz fiúknak a szócsövé, üzenethordozó tolmácsát, közszemlére bocsátott példányát.

Különben nem hiszek a másik oldalban.

Ezért bocsátom előre, hogy véleményem nem képviseli egy „szembenálló táborét“, az „elfordulókét“, de még a „pályakezdő fiatalokét“ sem.

Válaszom a következő: egy prózaszemléletnek (egyébként semmilyen szemléletnek) nem szabad valamilyen- vagy valaki-centrikussá válnia. S ha azzá válik, akkor ezt le kell vetkőznie, és az irodalomban (és a képzőművészetben és a zenében és a gondolkodókban) általában van is annyi életrevalóság, hogy megszabaduljanak az egyetlen lehetséges szemlélet rögeszméjétől.

Hogy Móricz prózájának lehet-e még, a későbbiekben, olyan intenzíven meghatározó hatása, mint annak idején volt, nem tudom. Őszintén megmondva, nem nagyon hiszem. *Jelenleg* viszont, megítélésem szerint, *nincs* ilyen hatása. Tapasztalatom szerint pillanatnyilag egyetlen Móricz-mű sem rendelkezik azzal a népszerűséggel, egyetlen Móricz-műnek sincsenek olyan lelkes hívei, mint a vele kortárs művek egész sorának — a *Praetól A tardi helyzetig*, a *Viharsaroktól A minőség forradalmáig*.

Ami nem jelenti — persze —, hogy Móriczból halott klasszikus lesz. Ezekről a bináris alternatíva-felvetésekről — hogy valaki *vagy* az egész prózaszemléletet meghatározó vezéralak, *vagy* csak halott klasszikus lehet — le kellene szokni.

Móricz szerepének fokozatos, észrevehető háttérbe szorulása különben nyilvánvalóan nemcsak a hatás—visszahatás elvével magyarázandó; egy tizenéves fiatal értékválasztása sokkal spontánabb — nem érdekli, hogy milyen-centrikus a prózaszemlélet. Ezért én is hajlom rá, hogy — mint a kérdésben elrejtett figyelemreméltó válasz ezt sugallja is — a *világ* és az *izlés* változásával magyarázzam, miért hatottak rám mások sokkal erősebben, mint Móricz. Igen, a *világ* és az *izlés*. Ez a kettő.

Amit szívesen újraolvasok tőle: néhány vers, három kisregény (*Árvácska*, *Légy jó mindhalálig*, *Kivilágos kiviláradtig*), és ennél jóval több novella.

Olyan történelmi regényt, ami megközelítené a legjobb, nem-történelmi regényeket, eddig még nem volt alkalmam olvasni.

KÉLET NÉPE

Keletnépek és Népeink
VI. ÉVFOLYAM 1942. II. SZ.

Főszerkesztő: MÓRICZ ZSIGMOND

Feliratok, szerkesztés: M. S. Z.
TELEFONSZÁM: 930-440

Budapest, 1942. IX-2.

Édesem!

Nagyon kérek, hogy neharagudj, hogy nem tudok hosszú levelet írni, de beláthatod ha apuka beteg akkor nincs kedve az embernek viccelni, itt álok árva egyedül és tehetetlenül, nincs nekem senkim csak ő és most képzeld el agyvérzést kapott vasárnap reggelre, és azóta nem beszél semmit csak fekszik és alszik még nem is igen eszik, azt mondták az orvosok, hogy nem sok biztató van hozzá, hát mos aztán tehetetlen vagyok hogy mi lesz velem ha őt elveszítem, megfogok halni én is mert nagyon szeretem őt csak ő érte élek és senki másé ő volt nekem a mindenem, de erre nagyon kérek, hogy ezt nem szabad senkinek mondani, nem akarom, hogy hírbe menjen szegénynek az esete elég baj az neki hogy nem tud beszélni és az egész féloldala béna még az a szerepe, hogy jobb oldalt érte, mást nem írok, ha tutsz gyere, sok csók édesanyádnak és Neked kislánytoktól.

Erzsike

Móricz Erzsike (Csibe) levele Varró Dezsőhöz